

KULCSÁR BEÁTA

RABBI A KERESZTÉNY TEMPLOMBAN

„ZSIDÓVALLÁSI FÖLOLVASÁS” AZ UNITÁRIUSOKNÁL (1903)*

1903. december 5-én szokatlan események zajlottak le a budapesti Koháry utcai unitárius templomban. Állítólag már 17 óra előtt jelentős tömeg tolongott a helyszínen, és az emeleti teremhez vezető lépcsőházat is megtöltötték a kíváncsiskodók. Az épületben összegyűlt, különböző felekezetekhez tartozó közönség nem unitárius istentiszteletre érkezett, hanem a budapesti Dávid Ferenc Unitárius Egylet decemberi felolvasóülésére, melynek ezúttal szokatlan módon egy tudós izraelita, Kecskeméti Lipót, nagyváradi neológ rabbi volt a meghívott előadója. Az *Unitárius Közlöny*ben publikált beszámolójában Perczelné Kozma Flóra egyleti alelnök úgy emlékezett vissza, hogy az eseményen – melyen a budapesti zsidóság „színe-java” is részt vett – különös lelkiállapotba kerültek az emberek: „valami csodás varázs által megszállva, áhítattal ültünk egymás mellé, szinte babonás meghatottsággal várva, hogy egyszer csak maga a názárethi béke-apostol is közöttünk terem s biztatólag szól felénk, hogy ne féljünk, csak bátran előre: »Arról ismernek meg az emberek, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.«”. Együtt imádkozott keresztény és zsidó, ami „fenségesen nagy momentum”-ként „szinte álomszerű tünemény”-ként vésődött az alelnök emlékezetébe. Józan Miklós esperesnek az alkalom nyitányaként elmondott imáját Ürmössy Miklós egyleti elnök üdvözlő szavai követték. Majd a főszereplő, Kecskeméti Lipót kapott szót, aki felolvasta *A prófétaság nagy korszaka* című beszédét, Perczelné olvasatában: „hatalmas, szinte korszakot alkotó szónoklatá”-t. Középpontjában a közös eszmények, zsidók és keresztények erkölcsi egysége állt a tudósítás szerint. A szerző Kecskeméti személyiségét is láttatni próbálta, és a megilletődött, bölcs, tanult és mégis szerény, nagyhatású prédikátor alakját rajzolta olvasói elé: „Kecskeméti főrabbi meghatottságtól remegő, de csengő hangon biztosított bennünket, hogy szeretettel jött körünkbe, és szeretetet, elnézést kér felolvasásához. Biztosíthatjuk őt, hogy nagy szeretettel hallgattuk, de elnézésre nem volt szükség. A legmagasabb vallás-bölcsészetet hallottuk tőle.” Az egyleti alelnök az eseményt nyitó, záró művészeti produkciókról, majd a felolvasóülést követő történésekről is beszámolt. Az est ugyanis a Förster vendéglő téli kertjében folytatódott a rabbi részvételével. A feleknek

* Ezúton is köszönöm Filep Tamás Gusztávnak a hasznos észrevételeket, tanácsokat.

itt már lehetőségük volt arra, hogy nézeteiket, vízióikat kötetlenebb módon fejtsék ki, a leírás azt sugallja, hogy az elégedett egyetértés élménye határozta meg az estét.¹ A *Nagyvárad*i Napló szerint a beszéd „általános sikert” aratott, a tudós főrabbit melegen ünnepelte a budapesti közönség.²

Az alábbiakban e különösnek ható látogatás részleteit tárom fel és értelmezem. A vizsgálat során olyan alapvető kérdésekre keresem a választ, hogy kik, hogyan, milyen körülmények között és legfőképpen miért szervezték meg a rabbi látogatását, illetve, hogy pontosan mi hangzott el a Koháry utcai templomban. A vizsgálat a kortárs jelentésadások, élmények dimenziójához is kapcsolódik, vagyis azt is kutatom, hogy a történetekhez milyen reflexiók, interpretációk társultak a nyilvánosságban. Kísérletet teszek arra is, hogy az esetet kontextualizáljam, a század eleji izraelita és unitárius egyházban zajló folyamatokhoz kapcsoljam. Írásomban egy lehetséges választ kínálok arra a kérdésre, hogy hogyan kell, hogyan lehet értelmezni a rabbi szereplését a fővárosi unitárius templomban.

A főszereplők

A 19. század utolsó harmadában az unitárius egyház tevékenységére a kezdeményezőkézség volt jellemző. Az unitárius egyházi elit számos oknál fogva kitérítette figyelmének horizontját, és a tengerentúli unitárius közösségekig ívelően tette lehetővé a kapcsolatok építését. A lokalitás perspektívájának feladása részben azt jelentette, hogy érdekelni kezdték őket az Amerikában, Angliában, Európában sikeresen szerveződő, működő unitárius közösségek, azok tevékenysége, és eredményeiket rendszeresen közvetítették a hazai unitáriusság számára fordítások, tanulmányok formájában. Az amerikai, angol unitáriusok szintén érdeklődéssel fordultak a régió felé, és rendszeres jelenlétükkel, anyagi juttatásaikkal pártfogolták a magyarországi testvérközösségeket. A rabbi látogatása arra utal, hogy az érdeklődés nem rekedt meg az unitárius vagy a keresztény közösségeknél, és az egyház figyelme a hazai zsidóságra, különösen annak „szabadelvű” tagjaira is kiterjedt.³ A kapcsolatok építése azonban nem(csak) a tájékozódás, az ismeretszerzés jegyében

¹ PERCELNÉ KOZMA Flóra: Rabbi a keresztény templomban, *Unitárius Közlöny*, 1904. január, 8–12. p.

² *Nagyvárad*i Napló, 1903. december 6., 6. p.

³ Ennek egyik oka az volt, hogy a 19. században kibontakozó modern vallástudomány eredményei – különösen a vallás eredetével foglalkozó vallásnéprajzi, vallástörténeti, vallásfilozófiai, valláslélektani kutatások –, valamint az evolucionista természettudomány az unitárius teológiai gondolkodásra is hatottak. Az angol, amerikai unitárius főiskolákon tanuló unitárius ifjak megismerték és közvetítették a nyugati vallástudományi eredményeket. REZI Elek: Az erdélyi unitarizmus hozzájárulása a világvallások

zajlott, hanem a felekezeti, vallási megbékélés elősegítésének szándékához is kapcsolódott. Az unitáriusok táguló perspektívája abban is kifejeződött, hogy a központot mind jobban foglalkoztatta a vidéki unitáriusok helyzete. Az egyházvezetés szándékainak megfelelően a kiegyezés után egymás után jöttek létre a városi és falusi egyházközségek Erdélyben és a Királyhágón túli területeken, köztük Budapesten is, sorsukat a központ figyelemmel kísérte.⁴

A budapesti fiók-egyházközséget 1876-ban hozták létre, 1881-ben pedig – amerikai, angol dotációknak is köszönhetően – saját lelkészállás létesült, elsőként Derzsi Károly számára. Ferencz József püspök az egyház fővárosi képviselőjének, a budapesti egyházközségnek a megalakulását a következőképpen kommentálta: „Vallásunknak az újabb időben tett fejlődését, mondhatni diadalát képezi az.”⁵ 1901-ben Józán Miklós budapesti lelkész⁶ kezdeményezésére létrejött a Budapesti Dávid Ferenc Egylet (a továbbiakban: DFE), mely amellet, hogy a vallásos és erkölcsi élet élénkítését, a szabadelvű vallásos eszmék ismertetését tűzte ki céljául, a „különböző hitfelekezetek közötti kölcsönös szeretet és testvéri érzés fejlesztését”-t is feladatának tekintette, az alapszabályzatban rögzítetten.⁷ 1903-ban, a rabbi előadásával egy időben

közi párbeszédhez, In: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2013, 69–73. p.

⁴ KOVÁCS Sándor: *Unitárius egyháztörténet*, kiadja a Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2009, 44–52. p.

⁵ FERENCZ József: *Unitárius kis tükör, vagyis az unitárius egyház története, hitelvei, egyházalkotmányai és szertartásai*, harmadik, átdolgozott kiadás, Kolozsvár, 1900, 122. p. A budapesti unitárius egyházközség történetéhez L. még: FERENCZ József: *A magyarországi unitáriusok*, klny. Minerva, Cluj, 1935; GÁL Kelemen: *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Háromnegyedszázad az unitárius egyház történetéből*, Minerva irodalmi és nyomdai műintézet rt, Cluj, 1936, 169–179. p.; KELEMEN Miklós: *A budapesti unitárius egyházközség története, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*, 1998/1–2., 27–49. p.; SZANISZLÓ József: *A budapesti unitárius egyházközség története a jegyzőkönyvek tükrében*, kiadta a Budapesti Unitárius Egyházközség, Budapest, 2010.

⁶ Józán Miklós (1869–1946): lelkész, esperes, püspök, költő és író, felsőházi tag. Tordatúron született. Kolozsvári teológiai tanulmányait követően egy évet Polgárdiban szolgált, majd Oxfordban folytatta tanulmányait (1892–1895). Három éven keresztül Torockón volt lelkész. 1899-ben elnyerte a budapesti lelkészi állást. Az 1902-ben megszervezett Duna-Tiszamenti egyházkör első esperese, 1920-ban püspöki vikárius, 1928-ban felsőházi tag, 1941-ben püspök lett. 1928-ban körutat tett az Egyesült Államokban. Publikált egyházi lapokban, megalapította és szerkesztette az *Unitárius Értesítőt*. A budapesti DFE főtitkári pozícióját is betöltötte. Megalakította a János Zsigmond cserkészcsapatot (1929), az ő idejében az egyház ingatlant vásárolt Magyarokúton (1937). 1943-ban megkapta a Magyar Érdemrend Nagykeresztjét. KELEMEN Miklós: *Unitárius kislexikon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1999, 90. p.; SZANISZLÓ: *i.m.*, 93. p.

⁷ „Az egylet célja: a keresztény vallásos és erkölcsi élet, valamint a hazafias érzés ápolása és emelése; az unitarizmus és más szabadelvű vallásos eszmék mozgalmainak és irodalmának ismertetése. Tudományos és nevelésügyi, társadalmi kérdések megvi-

a budapesti egylet élén Ürmössy Miklós⁸ állt, rajta kívül Perczel Ferenczné Kozma Flóra és Kozma Gyula alelnökök, Józán Miklós főtitkár és a választmány alkották az egylet vezetését.⁹ A budapesti szervezet természetesen nem volt előzmény nélküli: az 1885-ben Kolozsváron, Boros György tanár, későbbi püspök¹⁰ kezdeményezésére létrejött Dávid Ferenc Egylet mintájára alakult meg és működött, és lényegében a kolozsvári szervezeti elveket, gyakorlatokat érvényesítette a jelek szerint kiváló hatékonysággal. Az egyleti munka lényeges részét alkották a felolvasóülések Budapesten és Kolozsváron egyaránt, melyekre nem csak unitárius lelkészeket, közéleti személyiségeket invitáltak meg. Ennek következtében a DFE a felekezeti párbeszéd és a vallásos ismeretterjesztés egyik fóruma lett.¹¹ A kolozsvári DFE valamivel egyszerűbb helyzetben volt azáltal, hogy az elején Brassai Sámuel, az „utolsó erdélyi polihisztor” volt az egylet elnöke, akinek a tekintélye a közönség és az előadók sorába egyaránt vonzotta a felekezeten kívülieket.¹² Ennek elle-

tatása; a szépirodalom, ének, zene és szavallat ápolása. A mellett az egylet céljához tartozik a különböző hitfelekezetek közötti kölcsönös szeretet és testvéri érzés fejlesztése is. Az egylet – vagyoni erejéhez képest – a jótékonyág gyakorlását szintén feladatának ismeri.” *A budapesti Dávid Ferenc Egylet alapszabályai*, kiadta a Budapesti Dávid Ferenc Egylet, Budapest, 1901, 1. p.

⁸ Ürmössy Miklós (1849–1920): miniszteri tanácsos, a miniszterelnöki hivatal sajtóirodájának vezetője volt. Írt politikai cikkeket, tárcákat, elbeszéléseket, életrajzokat és színdarabokat. Több munkája névtelenül vagy álnéven jelent meg. *Unitárius Közlöny*, 1906. május, 67–70. p.; KELEMEN: *i.m.*, 176. p.

⁹ Az 1903. évi tagsághoz L.: *A Budapesti Dávid Ferencz-Egylet II. Évkönyve 1902–1903*, Károlyi György Nyomdája, Budapest, 1903, 91–93. p.

¹⁰ Boros György (1855–1941): teológus, tanár, püspök. Tordátfalván született, teológiai tanulmányait Kolozsváron és Londonban végezte. 1879-ben a kolozsvári unitárius teológia tanára lett, később a dékánja. A DFE-nek 37 éven keresztül volt a titkára. Elindította és szerkesztette az *Unitárius Közlönyt*. Szintén az ő kezdeményezésére jött létre az Unitárius Lelkészkör (1896). 1928–1938 között unitárius püspök volt. Unitárius közéleti írásai, teológiai értekezései, fordításai, folyóiratokban (pl. a *Keresztény Magvetőben*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*, az *Unitárius Közlönyben*) és füzetek, kiadványok formájában jelentek meg. Külföldi kapcsolatai miatt a magyar kormány 1918-ban felkérte, hogy vegyen részt a béketárgyalások előkészítésében. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I., Hornyánszky Kiadó, Budapest, 1891, 1241. p.

¹¹ A kolozsvári meghívottak és felolvasásaik címei (1885–1898): *Unitárius Közlöny*, 1898. március, 51–53. p., 1898. április, 74–75. p. „Néhány esztendő alatt arra ébredt Kolozsvár és Erdély közönsége, hogy a felekezeti korlátoktól megfeledkezve, együtt, egymásért gondolkoznak, együtt építik az erkölcs pilléreire a vallás egyenlőség és szabadgondolat tágas csarnokát. A D.F.E. körében jól találta magát a protestáns, a katolikus, a zsidó.” BOROS György: Visszapillantás 40 esztendőre, *Unitárius Közlöny*, 1924. december, 194–195. p.

¹² „Brassai az egyletben tartott bölcselmi felolvasásaival olyan tekintélyt adott a D.F.E. felolvasó asztalának, hogy az egyetem tanárai, más egyházak papjai és neves írók, szívesen ültek melléje eredeti gondolatokkal bővelkedő felolvasásaikkal.” BOROS: *i.m.*, 194. p.

nére hosszú évekkel később, az egyesület történetének írója tudni vélte, hogy a budapesti egyesületben a más felekezethez tartozók talán még nagyobb számban működtek közre, mint a kolozsvári központban. A budapesti vendégek között számos evangélikus meghívott volt (Masznyik Endre lelkész, teológiai tanár, Kovács Sándor lelkész, teológiai tanár, Sztehló Kornél ev. jogász, a budapesti egyházmegye gondnoka, Hornyánszky Aladár hebraista, teológiai tanár), de akadt közöttük református is (pl. Rohoska József lelkész, teológiai tanár, Szabolcska Mihály lelkész, költő, Zoványi Jenő egyháztörténész, tanár). Vámbéry Árminnak és Semayer Vilibaldnak köszönhetően az iszlámról és a buddhizmusról is hallhatott itt előadást a közönség. A budapesti egyesület később nyitott a vidék felé, és szociális tevékenységet is folytatott.¹³

Történetünk másik főszereplőjét, Kecskeméti Lipótot éppen abban az évben választották nagyváradi rabbivá, amikor felszentelték a Koháry utcai unitárius templomot (1890). A rabbi 1865. február 27-én született Kecskeméten, alsó- és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte. A budapesti egyetemre járt, teológiai tanulmányokat pedig az Országos Rabbiképzőben folytatott, és egy tanéven keresztül (1886/87) a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums hallgatója is volt. 1888-ban avatták doktorrá. Pesten ettől kezdve másfél évig volt rabbihelyettes Kohn Sándor rabbi mellett. 1890-ben a nagyváradi neológ hitközség rabbijává választották. Teológiai, egyháztörténeti munkáit, beszédeit, fordításait több önálló kötetben és cikkek formájában publikálta, utóbbiakat különböző évkönyvekben, folyóiratokban (pl. a *Magyar Zsidó Szemlében*, az *Izraelita Magyar Irodalmi Társaság évkönyveiben*, az *Egyenlőségben*).¹⁴ Kecskeméti tevékenysége aktívnak volt mondható,

Kecskeméti Lipót
(Forrás: <http://konfliktuskutato.hu>)

¹³ BENCZÉDI Pál: *A Dávid Ferenc-Egylet története: az egyesület fennállásának 50-ik évfordulója alkalmából*, A választmány megbízásából, Orient Kiadó, Cluj, 1935, 56–58. p.

¹⁴ Ismertebb, önálló kötetekben megjelent művei: *Zsidó költőkből*, Magyar Zsidó Szemle irodalmi vállalata, Budapest, 1887 (fordítás); *A pokol a középkori zsidó költészetben*, Kunosy Nyomda, Budapest, 1888; *Egy zsidó vallás van-e vagy több?* Sonnenfeld Nyomda, Nagyvárad, 1913 (a neológ ideológia egyik alapműve); *Háborúba mentek a fiaink...*:

már tanulmányai alatt előadott, publikált és különböző intézményekhez kapcsolódott: a Rabbiképzőben alakult Teológiai Egylet elnöke,¹⁵ az egyleti felolvasóülések egyikének előadója,¹⁶ az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság (a továbbiakban: IMIT) rendes és a választmány vidéki tagja volt.¹⁷ Kecskeméti Lipótot a legjobb magyar hitszónokok közé sorolták a kortársak.¹⁸ A magyar identitás és nyelv iránti ragaszkodása, cionizmuskritikája az impériumváltást (1920) követő időszakban még inkább nyilvánvalóvá vált.¹⁹

Úton a „testvéries ölelkezés” felé²⁰

Az eseményt több napi- és hetilap, köztük a *Pesti Napló* is beharangozta napokkal a felolvasás előtt,²¹ a sorok néha kifejezetten kíváncsi, izgatott várakozásról tanúskodtak, különösen a nagyváradi sajtóban. A *Szabadság* úgy avatta szenzációvá a programot, hogy mindkét félnek a rendkívüliségét – Kecskeméti Lipót „óriási tudás”-át, „páratlanul szabadelvű bibliamagyarázat”-át, a budapesti DFE-nek pedig a felekezeti kapcsolatok terén tanúsított „magas és előkelő felfogását” – emelte ki, azt sugallva, hogy valami rendhagyó dolog van készülöben, és az esemény különleges élményekkel fog szolgálni az érdeklődők számára.²² A *Nagyváradnak* mintha konkrét információi is lettek volna a felolvasás tartalmáról, hiszen publicistájuk kijelentette, hogy ez bizony egy „ritka érdekes felolvasó ülés lesz”, a beszéd „a szabad szellem

templomi beszéd és könyörgés, Izr. Hitk. Előljárósága, Nagyvárad, 1914; *Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság: templomi beszédek*, Kosmos Nyomda, Nagyvárad, 1922; *Jeremiás: Jeremiás próféta és kora, I–III.*, Neuwald Nyomda, Budapest, 1932; *Ezsaiás I–III*, Oradea–Nagyváradi Izraelita Hitközség, Oradea, 1935; *Halotti beszédek*, Oradea, 1937.

¹⁵ *Egyenlőség*, 1888. október 21., 9. p.

¹⁶ Előadásának (*A zsidó költők pessimismusa*, 1889. február 11.) beharangozója és kritikája: *Egyenlőség*, 1889. január 20., 10. p.; *Egyenlőség*, 1889. február 17., 15. p.

¹⁷ *Egyenlőség*, 1903. január 25., 5. p.

¹⁸ *Egyenlőség*, 1890. április 25., 5. p.; ÚJVÁRI Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*, Pallas Kiadó, Budapest, 1929, 459. p. Életrajzához további irodalom: FRIEDMANN Dénes: A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézetén felavatott rabbik életrajzi adatai és irodalmi működése, In: BLAU Lajos – HEVESI Simon – FRIEDMANN Dénes: *Emlékkönyv a Ferencz József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877–1927*, II., Budapest, 1927, 138. p.; SCHÖN Dezső et al. (szerk.): *A tegnap városa. A nagyváradi zsidóság emlékkönyve*, Nagyváradról Elszármazottak Egyesülete, Tel-Aviv, 1981, 77., 83–84., 111., 124., 144–145., 193–198. és 200–207. p.

¹⁹ FILEP Tamás Gusztáv: Gólusz, geulla, In: BORSI-KÁLMÁN Béla (szerk.): *Homályzónák – Felvilágosodás és liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára*, Sík Kiadó, Budapest, 2013, 233–236. p.

²⁰ Kecskeméti felolvasása mint „testvéries ölelkezés”, *Unitárius Közlöny*, 1904. január, 9. p.

²¹ *Pesti Napló*, 1903. november 27., 17. p.

²² *Szabadság*, 1903. november 29., 7. p.

fényével világít [majd] meg egy nevezetes epochát”.²³ Elképzelhető, hogy Kecskeméti Lipót addigi prédikációs gyakorlatából kiinduló egyszerű találgatás volt, viszont az sem elképzelhetetlen, hogy a kíváncsiságtól hajtva tájékoztatást kértek a nagyváradi hitközségtől, még napokkal az előadás előtt. A beharangozó jól sikerülhetett, mert állítólag mind a fővárosban, mind Nagyváradon az ülés iránt igen élénk érdeklődés mutatkozott.²⁴

Mivel a budapesti DFE intézményi irattára nem maradt fenn, a szervezés részleteit homály fedi. Nem tudjuk, hogy pontosan kinek a fejéből pattant ki Kecskeméti meghívásának ötlete, hogyan vették fel vele a kapcsolatot, ki közvetített és járt el személyesen az ügyben. Néhány dolog azonban így is tudható. A meghívásról a választmány hozhatott határozatot, ugyanis a választmányi ülésen döntöttek el az az évi programot.²⁵ A rabbi levelezésben állt Ürmössy Miklóssal, az egyleti elnökkel, akinek a következő sorokat írta: „Szentséges cél: keresni és megerősíteni a vallások különbözőségében az embereknek erkölcsi egységét.”²⁶ A szervezőmunka kulcsfigurája éppen Ürmössy Miklós lehetett, erre utal az a megjegyzés, mely a december 5-i sikert Kecskeméti Lipót mellett az ő „geniális működésének” tulajdonította.²⁷ Az evangélikus pozsonyi teológiai tanárral, az alig néhány héttel korábban az unitárius templomban felolvasást tartó Masznyik Endrével folytatott levelezésből kiderül, hogy az egylet semmilyen tematikus elvárást nem támasztott a lelkésszel szemben,²⁸ bizonyára Kecskeméti Lipót is szabadon választhatott témát felolvasásához.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy mi volt a meghívás háttere: milyen általánosabb ideológiai és szituatív tényezők tették azt lehetővé, és milyen szándékai, várakozásai voltak az eseménnyel kapcsolatban az egylet vezetésének. A rabbi meghívásához bizonyára nélkülözhetetlenek voltak az alapvető unitárius diszpozíciók és adottságok, úgy mint a vallási türelem, a hit tisztelete, a „szabadelvű” gondolkodás, a komplex dogmatika hiánya.²⁹ De fontos tényező lehetett az is, hogy a szentháromság-tagadó unitáriusokat a hitelvek tekintetében a zsidóktól elválasztó határvonal kevésbé volt éles, mint a többi keresztény felekezet esetében. Meghatározó lehetett az unitárius

²³ Nagyvárad, 1903. november 28., 4–5. p.

²⁴ A Nagyvárad szerint a felolvasó „érdekes személye” miatt volt nagy az érdeklődés, L.: Nagyvárad, 1903. november 28., 4–5. p.

²⁵ A Budapesti Dávid Ferencz-Egylet III. Évkönyve 1903–1904, 90. p.

²⁶ Uo., 41. p.

²⁷ Unitárius Közlöny, 1904. január, 10–11. p.

²⁸ Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény Levéltára (Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete), IV. Egyházközségek Levéltára, IV/1–I. Budapesti Egyházközség, 27. doboz, 13. tétel: Vegyes egyházi iratok, 14. Vegyes levelek, meghívók (1903–1983), Dr. Masznyik Endre levele (1903. október 6.).

²⁹ L.: FERENCZ József: *Unitárius Káté*, 20. átdolgozott kiadás, az Unitárius Egyház kiadása, Kolozsvár, 1991.

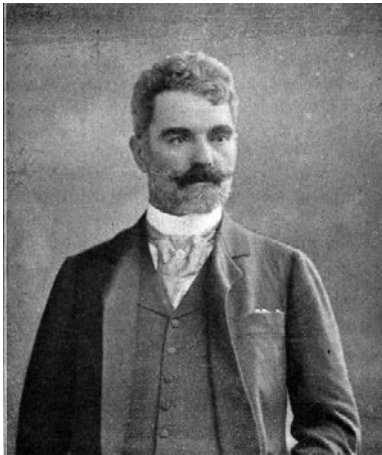
egyház sajátos helyzete is, viszonylagos elszigeteltsége, a többször is tapasztalt bizalmatlanság a felekezetek részéről – ami többirányú kapcsolatépítésre ösztönözhetette az egyház vezetését. A neves rabbi szereplése eszközt kínálhatott ahhoz is, hogy a figyelmet az unitárius egyházra irányítsák, és hogy a jeles alkalom közönségének körében az unitarizmust népszerűsítsék. Arra vonatkozóan, hogy mik lehettek a budapesti DFE vezetésének szándékai, mivel indokolták a meghívást, és milyen várakozásokkal tekintettek az esemény elé, a felolvasás után megírt lelkészi jelentés és a felolvasást megelőző közgyűlésen elhangzott elnöki beszéd nyújt valamiféle támpontot.

Az 1903. évi történésekről szóló lelkészi jelentésében Józán Miklós valójában nem is a szándékokról, hanem Masznyik és Kecskeméti meghívásának hasznáról értekezett: „E helyen említem fel a Dávid Ferencz Egyesület egyháztársadalmi, missziói munkásságát. Művészi műsorral gazdag felolvasó ülései mindig fölrnek egy istentisztelettel. Az Egyesületnek eddig elért sikere annál örvedetesebb, minthogy ez által unitárius egyházunk egyszerű hitelvei is mind népszerűbbekké válnak a nagyközönség előtt. Minden válásfelekezet hívó lelke együtt imádkozik, együtt eszmél velünk; sőt annak hivatott képviselői, mint dr. Masznyik Endre és dr. Kecskeméti Lipót megjelenve köztünk nagybecsü tanulmányaikkal, baráti rokonszenvükkel ápolják a mai áldatlan felekezeti viszonyok között a »láthatatlan egyház« eszményét. Én ebben az idők jelét látom. Ezek a mi lelkes barátaink azok, akik a törvény rideg betűinél maradandóbban nyomják annyiszor félreértett vallásunkra a »recepta religio« bélyegét. Templomunk ilyen alkalmakkor a szó szoros értelemben zsúfolásig megtelik intelligens közönséggel. Ez pedig bőven kárpótolja egyházunkat azért a csekély költségért, amibe az extra fűtés- és világítás került.”³⁰ Józán indoklása arra utal, hogy az egylet vezetése szem előtt tartotta az alapszabályzatban rögzített, publikusan is vállalt célokat, úgy gondolhatták, hogy Kecskeméti meghívásával érvényesíteni tudják a vállalásokat (az unitárius hitelvek terjesztése, a felekezeti párbeszéd folytatása, L.: 7. jegyzet). Az alapszabályzathoz képest legfeljebb egy tekintetben volt eltérés. Józán úgy értékelte, hogy a meghívás azért is fontos, mert a „nagybecsü tanulmányok”-at felolvasó külsősök jelenléte valamiképp legitimálja az unitarizmust, növeli elfogadottságát (*recepta religio*) a szélesebb nyilvánosságban. Természetesen további lehetséges szándékok is létezhettek, úgy mint a fiatal egyletben buzogó bizonyítási vágy Kolozsvar felé, vagy a pesti elszigeteltségből való kievickélés igyekezete.

Ürmössy Miklósnak a megnyilatkozásai szélesebb kontextusba helyezik a lehetséges szándékokat és a várakozásokat. A rabbi látogatása előtt néhány

³⁰ Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény Levéltára (Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete), IV. Egyházközségek Levéltára, IV/1-I. Budapesti Egyházközség, 8. doboz, 6. tétel: Presbiteri és közgyűlési iratok, 3. Lelkészi jelentések (1903).

hónappal, az 1903. május 16-i közgyűlésen Ürmössy Miklós egyfajta helyzetértékeléssel szolgált beszédében. Úgy vélte, hogy a tudomány „óriási” haladása erős lökést adott a kritikai szemléletnek, a vallásos reformmozgalmaknak, és még a katolikus hittudósok egy részét is arra készítette, hogy a dogmát megkíséreljék összhangba hozni „a tudomány ismereteiből táplálkozó modern közszellemmel”.

Ürmössy Miklós
(Forrás: *Unitárius Közlöny*,
1906. május, 67. p.)

Ürmössy örömmel üdvözölte a vallásfejlődést, a vallási nézetek radikális átalakulását (az „új reformációt”).³¹ Ha azonban azt feltételezzük, hogy évekkel későbbi gondolatmenete már a századelőn megfogalmazódott benne, akkor valószínűsíthető, hogy helyzetértékelésének csupán egy részét, a pozitívan értékelt folyamatokat vázolta fel közgyűlési beszédében. 1911-ben, a DFE egyik ülésén már a modernizáció ártalmas jelenségeire, hatásaira is kitért. Ürmössyt

elsősorban a materializmus és az alternatív vallások megjelenése, terjedése aggasztotta, úgy gondolta, hogy ezek a hagyományos hitet, a keresztény vallásosságot enerválják: „Mi nem kérünk belőle!”³² Ezek a fenntartások természetesen nem tekinthetők egyedieknek, Boros György munkásságában is felbukkannak.³³

³¹ *A Budapesti Dávid Ferencz-Egylet II. Évkönyve 1902–1903*, 79–82. p.

³² „És a vallások fejlődése még mind fokozottabb erővel halad előre, nem nagy lelki gyönyörűségére modern szocialistáink azon táborának és az úgynevezett »társadalmi tudományok« azon egyesületeinek, melyek már nemcsak a hazát, de magát az Istent is megtagadják! [...] Mi nem fogadhatjuk el 'liberális haladás' eszméjeként azok felfogását, kik a természeti erőkből s a biológiai megállapításokból levont törvények alapján szeretnék a vallást reformálni, a fizikai világot jelölve meg az ember egyetlen lényegének, ebből vonva egyszersmind következtetést a vallás többi nagy problémáira is. [...] Egyszóval, mi, kik a tiszta evangéliumi hit alapján állunk, nem illethetjük »szabadelvű« elnevezéssel az oly vallásos reform törekvéseket, melyek a metafizika helyébe kizárólag a természettudományi gondolkodást akarják tenni. [...] Lehet, hogy talán már egy vallásos forradalom előestélyén állunk! Hiszen – a jövő zenéjeként – már is hangok hallatszanak különböző új vallás-alapítási ideákról. S Amerikából világgá is bocsátották egy ily új vallás alaptervezetét, melyben a kereszténységnek nem jut fontosabb szerep.” ÜRMÖSSY Miklós: Vallási mozgalmak napjainkban, *Keresztény Magvető*, 1911. november–december, 365–370. p.

³³ Szerinte némely „filozófiai irányzatok” (a darwinizmus, a materializmus, a realizmus), és különösen a szocializmus erodálja a vallásosságot. *Az unitárius lelkész helyzete és szerepe Magyarországon. Elnöki megnyitó beszéd. Az unitárius lelkész kör közgyűlésén, Sepsiszentgyörgyön tartotta Dr. BOROS György, Székelykeresztúr, [1906], 6. p.*

Ürmössy Miklós a folyamatok láttán talán úgy vélte, hogy az egyházak lépés-kényszerben vannak, és sürgősen cselekedniük kell annak érdekében, hogy az embereket megmentse a vallás számára. A DFE pedig jó eszköznek kínálkozott nemcsak a „szabadelvű” vallásos eszmék népszerűsítéséhez, de a vallásosság védelmezéséhez is a modernitás káros hatásaival szemben. Ürmössy talán abban reménykedett, hogy a különböző egyházak, felekezetek „liberális”, „szabadelvű” tagjaival való érintkezés során szövetségeket talál a cselekvéshez, és hogy a DFE keretén belül folytatott párbeszéd valamiképp erősíteni fogja a (korszerű) vallásosság pozícióit. Talán abban bízott, hogy a dogmáktól „megtisztított”, a legalapvetőbb értékekre lecsupaszított, aktualizált vallást vonzóvá, elfogadhatóvá tehetik a modern ember számára, és hogy a korszerű vallásosság programszerű terjesztésével megghiúsíthatják az aggasztó jelenségek, köztük a materializmus zavartalan térhódítását. Ha mindezt a meghívás háttereként értelmezzük, még inkább érthető az egyleti elnöknek a pohárköszöntő keretében kifejezett öröme a „szabadelvű” Kecskeméti Lipót jelenléte felett.

„A prófétaság nagy korszaka”

Mivel a budapesti Dávid Ferenc Egylet közreadta mind a programot, mind az elhangzott beszédeket (*A Budapesti Dávid Ferencz-Egylet III. Évkönyve, 1903–1904*, Budapest, 1904) pontosan tudható, hogy mi hangzott el a templomban, és az azt követő ünnepségen. Józan Miklós bevezető imáját és Ürmössy Miklós rövid beszédét, valamint Kecskeméti Lipót expozéját színvonalas kulturális műsor, előadóművészi teljesítmények keretezték.³⁴ A műsor programja mindenestre hitelesen tükrözte az egylet vállalt hivatását, mely a felekezetközi kapcsolatok ápolása mellett „a szépirodalom, ének, zene és szavallat ápolása”-ra is kiterjedt (L.: 7. jegyzet).

Józan Miklós imája és Ürmössy Miklós üdvözlőbeszéde lényegében megelőlegezte a rabbinak a zsidók és keresztények egymással való megbékélésének gondolatára épített mondanivalóját. Józan az alkalmat ugyanis „testvéries együttlét”-nek, a résztvevőket „egy Atya gyermekei”-nek nevezte, amivel a jelenlévők összetartozását hangsúlyozta felekezeti hovatartozástól függetlenül. Imájában isteni kegyelmet kért a zavartalan békességben való

³⁴ Az est nyitányaként, az elején Händel egyik híres operaáriájának (*Largo*) hegedűátírata, valamint Camille Saint-Saëns *Le Déluge* című oratóriumának prelúdiuma hangzott el Léderer Imre (hegedű) és Krausz Gusztáv (orgona) közreműködésével. Ezt követte Mendelssohn *Éliás áriája*, az Operaház művészeinek, Blätterbauer Gizellának az előadásában. Az estet további művészi performanszok zárták: Fáy Szeréna, a Nemzeti Színház tagja Mátrai Bélának *Egy álom* című költeményét szavalta el, Carlotta Feliciani operaénekeső Mozart *Ima* című művét adta elő, Krausz Gusztáv pedig orgonajátékkal szolgált népes közönségének.

együttéléshez. Ürmössy úgy vélte, hogy a 20. század arra lesz hivatott, hogy az emberek lelkét szabaddá tegye, hogy az embereket a hagyományos határokon átívelően egymáshoz közelítse. A hívek közti közeledést pedig a közös elemek: az egy Isten tisztelete („Hisz legyenek bár hitelveink különbözők, de egy felettünk az Isten, az az élő, egy igaz Isten, kihez imánkat emeljük”) és a közös morál alapozzák meg. Az emberek ugyanis az „etikai erőt” fogják érzékelni a vallásban. Víziójában tehát Isten személye és az etika által létező kapcsolódások plauzibilissé, átjárhatóvá teszik majd a tradicionális választóvonalakat; jövőképében az emberek vallásos „szellemi közössége” realizálódik a már említett közös alapokon. Kecskeméti Lipót pedig fontos szereplő ennek a vízióknak a beteljesülésében, hiszen a rabbi „szíve testvéri szeretettel és lelke korunk fenkölt eszméivel van tele”, tehát megfelel a modern kor kihívásainak. A beszéd kísértetiesen hasonlít a rabbi felolvasásának tematikájára és mondanivalójára, ami talán annak a következménye, hogy ezek a gondolatok jellemző elemei voltak a „szabadelvűek” prédikációinak.

Kecskeméti Lipót *A próféta nagy korszaka* című felolvasásában – ahogy azt a cím is jelzi – a próféták kora, az Ámosztól Jeremiáig húzódó „vallási mozgalom” másfél évszázada volt a kiindulópont. A szerző szerint a próféták „merész lelkek; az erőnek gyermekei; sasok, akik a napba tudtak nézni; kiválasztottak, akiknek játszótársuk volt a napsugár. Prometheusok, akik azonban nem lopták le a tüzet az égből, hanem fölvilágítottak a mennybe lelkük fényével. Egyéniségük csupa mythosi nagyság.” A jellemzés már sejtette, hogy a próféták tevékenységét mintaként fogja felkínálni a hallgatóság számára.

Kecskeméti merészen, a liberalizmus melletti vokssal kezdte mondanivalóját, szerinte ugyanis a prófétai mozgalom az erkölcstörténet addigi evolúciójának „legmagasabb fázisa” volt, és „az egész kultúrhistoriában egyedül a XIX. századnak tiszta liberálizmusa fogható melléje”. A prófétai mozgalmat merész követelések, jelentős változások jellemezték, melyek az európai civilizációs fejlődés különböző szakaszaival állíthatók párhuzamba. Például akárcsak a reformációban, a próféták is proklamálták a nép vallási jogait, demokratizálták az istentiszteleteket, az egyént kiemelték a papság gyámságából, közvetlenül Isten elé állították, és elvetették a túlzó szertartásosságot. Megvolt a mozgalomban a felvilágosodottság is, hiszen kritizálták a babonákat, ráébresztették az embert erkölcsi individualitására, állam és egyház különválasztásának fontosságát is tárgyalták. Ott van a mozgalomban az „emberjogoknak nagy forradalma” is, hiszen megkérdőjelezték a kiváltságos rendek hatalmát, a papság előjogait, közvetítő szerepét, szentségét. A személyes képességeket priorizálták a társadalmi állással szemben, és „az egyéni értéknek egyedüli becselője az erkölcsösség” lett. Benne rejlik a modern kori szocializmus is, hiszen a próféták a társadalmi igazságtalanság ellen is felemelték a hangjukat, és „szociális theokrátiá”-ban gondolkodtak.

Vagyis a próféták korában valamiféle modernizációs folyamat zajlott le. A szerző a beszéd végén azonban elmondta, hogy ezek az eszmények részben csak vágyak, követelések maradtak, nem mehetett át minden a gyakorlatba: „Általános törvénye ez a művelődéstörténetnek: a revolúciónak sok eszméje elérhetetlen ábránd marad [...] igazi érvényesülésről szinte csak ott eshetik szó, ahol az új eszme beoltható a régi ideálba, hogy ez lassanként átalakul a meginduló erjedési processzusban.”

Ahogy az látható, Kecskeméti a próféták működését nem reformmozgalmként, hanem forradalomként értelmezte, ami különös, ha arra gondolunk, hogy a revolúció fogalma rendszerint rövid ideig tartó elementáris esemény jelöl. A „forradalmi” korszakot talán fényes, lüktető villanások sorozataként képzelte el, ahol az új eszmények és küzdelmek mint egy képzeletbeli fényfűzér elemei egymást követő villanásokként világították meg a lényegét, és erejük, fényük által részben át is alakították az életet.

Bár a fentiek beavatnak valamelyest a prófétai ideák világába, talán mégsem haszontalan dolog a szöveg folytatása, a teljes textus alapján összegezni, hogy mi volt a prófétai gondolkodás esszenciája a nagyváradi rabbi olvasatában. A próféták elutasították a ceremóniális vallást, és ezzel összefüggésben bírálták a miszticizmust. Szerintük ugyanis Isten nem szertartásokat, hanem erkölcsösséget vár el az emberektől: „Izrael Istenének vallása tisztán az erkölcsösség: az áldozás bosszantja, a dicsérgetés untatja Istent; az ő kívánsága az, hogy »jogosság hömpölyögjön, akár a víz és igazságosság, mint el nem apadó patak. (Ámósz 5, 24)«.” Az erkölcsnek sajátos tartalma van: része az igazságosság, a szociális érzékenység, a kiszolgáltatottak védelme, az emberiség, a szerénység, tehát lényegében a tisztességes és humanista magatartásra való hajlandóság. A próféták a papság közvetítő szerepét is elutasították, és mivel „minden ember maga-magának a papja”, az individuális vallásossággal azonosultak. Kecskeméti Lipót azonban leszögezte, hogy nem ezek a legfontosabb eszmék, „a szentséges revolúció lángja” ugyanis az istenség felfogásában „csap föl legmagasabbra”: leginkább itt méri össze fegyvereit a „hagyományos szellem” és a „fejlődési teoria”. Mondanivalójának lényege az, hogy a próféták szemlélete kitágult, és központi fogalom lett az egyetemesség és az egységesség. Elutasították ugyanis a nemzeti egyisteniséget (henoteizmust), és az egyetemes monoteizmus bevezetését támogatták. Úgy gondolták, hogy Izrael nem külön népe az Egyistennek, mert „övéi mind a nemzetek”. Isten tehát kitört izraeli „fogságából” és az egész emberiség istene lett. Ennek egyik következménye, hogy létrejött a népek „egységes világtörténete”. Innen pedig könnyen visszakanyarodhatunk az erkölcsöz: az Egyisten „világkormányzásának rugója” az erkölcs, és az Egyistenhez kapcsolódó emberiség egységes az erkölcsösségben. Beszéde végén a rabbi hangsúlyozta, hogy a prófétai gondolkodás bármikor kiindulópontja lehet a vallási újításoknak, mindig „üde élet forrása” lesz az erkölcsvallás hívei számára.

Néhány dolgot még mindenképpen érdemes megjegyeznünk a beszéddel kapcsolatban. Kecskeméti Lipót szövegére az evolucionista megközelítés, az állandó változás gondolata jellemző a korban nem egyedülálló módon. Állítása szerint minden mozgásban van, minden valamiféle fejlődésnek az eredménye, a vallásokban is „ott reszket, ott lüktet az a csodás, örök erő, a fejlődés”. Saját jelenlétét az unitárius templomban, azt, hogy ott „zsidóvallási fölolvast” tarthatott, éppen ennek a fejlődésnek tulajdonította. A haladás-elméletnek itt a reformköveteléseket legitimáló funkciója is van. Ha ugyanis a vallásban a változás miatt szükségszerűen anakronisztikus elemek rejlenek, a vallást összhangba kell hozni a mozgásban lévő környezettel. Persze felmerül, hogy akkor mik a vallás állandó tényezői – Kecskemétinél látható módon az Egyisten és a morál. A reformzsidóság teológiája gyakran hivatkozott a tudományos-kritikai kutatás által hangoztatott történelmi fejlődésre, változásokra, kevésbé ragaszkodva az ortodoxiában és a hagyományos neológiában is alapvetőnek tartott dogmákhoz.³⁵

Kecskeméti Lipót felolvasása nélkülözötte az apologetikus jelleget, a rabbi még szelíden sem törekedett arra, hogy a zsidó vallást előtérbe helyezze, és hogy a vélhetőleg főként keresztényekből álló hallgatóságnak a felekezeti-ségét valamiképp az előbbi alá rendelje. A rabbi úgy gondolta, hogy „a fennálló rendnek omladékaiból az erkölcsi tökéletesedésnek emberisége fog kiemelkedni”. Ugyanakkor leszögezte, hogy az erkölcsben tökéletesedő egységes emberiség nem jelent majd uniformizálást, egyvallású emberiséget. Reálisnak azt tartotta – Mikeás prófétára támaszkodva – hogy a vallások megmaradnak vallásoknak, viszont a közös erkölcsben „édes testvérek lesznek a földnek fiai mind”. Vagyis az emberiség a maga pluralizmusában is egységes lesz.

Kecskeméti Lipót ugyan kapcsolódott korának modern irányzataihoz, de beszédében finoman el is határolódott a racionalizmus újabb, purifikáló formájától. Szerinte, amikor a próféták a kultuszt és a dogmákat támadták, nem valamiféle modern racionalizmushoz kapcsolódtak. Az „erkölcs-vallás” az a vallásosság, amelyben a vallásnak „légköre az erkölcs”, nem merev legalitás, hanem „az Isten szeretetéből fakadó jóságosság, az Isten akaratának teljesítésében boldog, a földi lehetőség tökéletesedő, az önfeláldozásban csodaművelésre is képes emberiség”.

Összességében elmondható, hogy Kecskeméti felolvasásában az emberiség végcélját kutatta, és közben a környezeti adottságokra és a fontos, megvalósítandó feladatokra irányította a figyelmet. A következőképpen foglalható össze a mondanivalója: az embernek fel kell ismernie, hogy a változás nem

³⁵ BIRÓ Tamás: Szeminárium és bibliakritika: Elzász Bernát és a Rabbiképző Teológiai Egylete az Egyenlőség hasábjain, In: BABITS Antal (szerk.): *Papírhíd, az egyetemes kultúra szolgálatában. Scheiber Sándor születésének 100. évfordulójára*, Logos Kiadó, Budapest, 2013, 250. p.

ördögtől való, továbbá elkerülhetetlen: a modernkori folyamatok természetes módon áramlanak előre az időben. Az állandó változás azonban nem vezethet a vallás halálához, de a vallásosság és a vallásos emberek egymáshoz való viszonya nagyon is változhat, sőt szükséges is változnia. Az embereknek fel kell ismerniük, hogy az Egyisten és az erkölcs révén egységet alkotnak, még akkor is, ha amúgy több valláshoz tartoznak. Az erkölcsi monoteizmus alapján állva pedig egy erkölcsösebb, jobb világ létrejöttét segíthetik elő. A beszéd valamiképp a vallás „társadalmasítását” végezte el: csökkentette az embereket egymástól elválasztó dogmatika, a felekezetiesség jelentőségét, és növelte az embereket egy „szellemi közösségbe” integráló, a társadalomszervezést elősegítő moralitás fontosságát a vallásban.

Keckskeméti Lipót beszéde, melynek középpontjában – ahogy azt láttuk – az Egyisten, az erkölcsvallás, a vallási türelem, a dogma, a külsőségek kritikája és a fejlődés elkerülhetetlenségének gondolata állt, valamint a liberalizmus dicséretét is tartalmazta, alkalmas lehetett arra, hogy az unitárius hallgatóság rokonszenvét megnyerje a maga számára – ugyanis ezek a kulcsszavak az unitárius prédikációknak is centrális elemei voltak. És mivel a rabbi fontosnak tartotta a modern kori folyamatokra való reagálást, a vallás aktualizálását, beszéde kifejezetten lelkesíthette azokat az unitárius egyházférfiakat, akiket éppen az adaptáció lehetőségei foglalkoztattak, és akik partnereket kerestek a modernitással összefüggő új kihívásokról, feladatokról való közös gondolkodáshoz.

Azonban a szöveg – látható módon – nem hirtelen jött ötletek, hosszas szellemi vajúdasok, erőfeszítések nyomán keletkezett a sajátos környezetnek való megfelelés jegyében. A rabbi nyilván tekintettel lehetett a rendhagyó hallgatóságra, felolvasása mégis nélkülözte a kényszeredettséget, azt a lázas igyekezetet, hogy megtalálja az alkalomhoz leginkább illő bibliai helyeket, és kitalálja azoknak a helyszínnel leginkább kompatibilis olvasatait. A téma-választás, az interpretáció előzményei ugyanis megtalálhatók korábbi munkásságában. Tanulmányaiban előszeretettel tárgyalta a próféták korát, az erkölcsvallás kérdését, az IMIT kiadványaiban már 1903 előtt jelentek meg írásai Hóseáról, Ámoszról és Ézsaiásról.³⁶ Legterjedelmesebb későbbi munkái is ehhez a „forradalmi időszakhoz” kapcsolódtak, több kötetes művei Jeremiás, Ézsaiás könyvét tárgyalták bibliakritikus módon, monografikus alapossággal. Majdnem a felolvasóüléssel egy időben, a tanügyi bizottság ülésén pedig másokkal szemben azt ajánlotta, hogy a középiskolai hittanoktatásban a Tóra

³⁶ Hósea próféta és kora, In: BACHER Vilmos – MEZEY Ferenc (szerk): *Évkönyv 1896*, kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1896, 128–144. p.; Isten szentsége Ézsajásnál, In: BACHER Vilmos – BÁNÓCZI József (szerk): *Évkönyv 1898*, kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1898, 287–297. p.; Ámós próféta, In: BÁNÓCZI József (szerk): *Évkönyv 1902*, kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, 1902, 120–152. p.

helyett a prófétákra helyezték a hangsúlyt. Azzal érvelt, hogy ez jobb eszköznek kínálkozik a nevelés számára.³⁷

Az erkölcsösség és a puritanizmus iránt elkötelezett zsidó próféta, mint minta nemcsak a zsidó, de az unitárius lelkészek prédikációiban is előfordult. Joseph Henry Crooker a prófétáknak éppen azon ideáit, törekvéseit emelte ki, melyeket a rabbi is népszerűsített az unitárius templomban: a formaságok elutasítását, az erkölcsösség követelményét és Isten egységét. Crooker úgy gondolta, hogy a profetikus szövegekben lényegében az unitárius vallás főelvei tükröződnek.³⁸ A próféták könyvei tehát alkalmas eszközöknek bizonyultak a „szabadelvű” prédikátorok számára ahhoz, hogy megfogalmazzák a korszerű vallásossággal kapcsolatos elgondolásaikat, vízióikat. Ezek a bibliai versek analógiát nyújtottak koruk viszonyaihoz, és rajtuk keresztül közvetíteni tudták kritikáikat és a vallási, társadalmi valóságra vonatkoztatott elvárásaikat.

A beszédet követő ünnepségen, a Förster vendéglő kerthelyiségében elmondott pohárköszöntőjében Ürmössy Miklós az eseménynek „kultúrhistoriai jelentőség”-et tulajdonított, a rabbi „erkölcsi bátorságát” dicsérte, és egyetértését fejezte ki. Egyúttal biztosította arról, hogy az unitáriusok egy platformon állnak az olyan „széles látókörű”, „liberális elemekkel”, mint Kecskeméti Lipót. A budapesti DFE azonban nemcsak szavak, hanem tettek formájában, reprezentatív módon is honorálta a rabbit. Az 1904. május 14-i közgyűlés résztvevői, Józán Miklós javaslatára Masznyik Endrét és Kecskeméti Lipótot egyhangúlag az egyesület tiszteletbeli tagjaivá választották.³⁹ A Pesten történtek a nagyváradai neológ hitközséget is cselekvésre készítették: a decemberi közgyűlésen Kecskeméti Lipótot „élénk ováció”-ban részesít-

³⁷ „Hiába! [...] zsidó önértzet, zsidó büszkeséget csak a próféták tanulása és megértése önthet a tanulóba. Ne feledjük, hogy a középiskolában a jövő zsidó intelligenciája nevelődik. Annak a *lelkét* kell megnyernünk. És erre semmi sem olyan alkalmas, mint a próféták fenséges eszméi. Obszervanciákra az új generációt hiába nevelik, azért inkább a zsidóság eszményi tartalmára helyezzünk súlyt: soha utol nem ért prófétáinkra, mégpedig héber nyelven, mert a világ semmiféle fordítása halványan sem tükröztheti vissza azokat a szent és isteni gondolatokat; mik a prófétákban le vannak téve és miket az emberiség még ma sem méltat határtalan nagysága szerint.” *Egyenlőség*, 1904. január 3., 2. p.

³⁸ „A biblia nagy prófétáinak írásai, az Amos, Hozseás, Mikeás és Ézsaiásé, az ó-tesztamentum szellemi vezérei, melyekben állandó és örök igazság foglaltatik. Midőn ezek a próféták az áldozás, a képimádás és tisztelés, a bálványozás, külső formaságok, igazságtalanság, erkölcstelenség és önzés ellen szólnak, amikor Isten egységét, szent-ségét és jóságát tanítják, ugyanazt hangoztatják, amik ma az unitárius vallás főelvei.” CROOKER H. József: *Az unitárius vallás története és főbb vonásai*, átdolgozta BOROS György, Unitárius füzetek IV. szám, az *Unitárius Közlöny* melléklete, Kolozsvár, é. n., 3. p.

³⁹ *Unitárius Közlöny*, 1904. június, 11. p.; *A Budapesti Dávid Ferencz-Egylet III. évkönyve 1903–1904*, 96. p.

tették, és Mihelyf Adolf indítványára a hitközség hálás köszönetet szavazott meg a főrabbinak. Továbbá elhatározták, hogy felkérjük arra, hogy a nagy érdeklődésre való tekintettel ismételve meg felolvasását. Kecskeméti elfogadta a felkérést, és 1904. január 13-án, a Kereskedelmi Csarnok épületében újra felolvasta budapesti beszédét. A megismételt előadás állítólag nagy sikert aratott, a közönség „viháros tapsokkal” jutalmazta az előadót. A szereplés végén pedig felolvasták a DFE levelét, amelyben az melegen üdvözölte a rabbit.⁴⁰

Reflexiók és kontextusok

Az *unitarizmus és a judaizmus* című írás szerint a „sajtó vitte szét a szokatlan hírt, hogy egy szabadelvű, elfogulatlan gondolkodású zsidó pap megjelent az unitárius templomban az úrasztal helyén az általános emberszeretet magasztos elvét és az »egy akol egy pásztor« dicső tanát hirdetni. A szabadelvű közvélemény jóleső meglepődéssel fogadta ezt az örvendetes közeledést és egy új korszak hajnalhasadását látja e nagy horderejű jelenségben.” A szerző úgy tudta, hogy a *Die Welt* is reflektált a történetekre.⁴¹ A reflexiók egy része mindenképpen rejtve marad előttünk, mivel a vélemények parciálisan juthattak el a formális nyilvánosság szintjére, számos értelmezés a verbalitás keretei között rekedhetett.

A történetekről mindenesetre számos napi- és hetilap beszámolt. Általában az elismerés hangján, néha kifejezetten hosszan, lelkesen és poétikus nyelvezettel értékelték a találkozást, a rabbinak és az egyletnek egyaránt juttatva dicsérő szavakat.⁴² A *Független Magyarország* odáig elment, hogy apostollá, vallásújító purifikátorrá emelte a rabbit: „megszűnt felolvasó lenni abban a pillanatban, amidőn belépett a kereszt vallásának a templomába. A pap-

⁴⁰ *Nagyvárad*, 1903. december 14., 2. p., 1903. december 15., 3. p., 1904. január 12., 4. p., 1904. január 14., 4. p.; *Szabadság*, 1903. december 15., 7. p., 1904. január 12., 6. p., 1904. január 14., 4. p.

⁴¹ *Unitárius Közlöny*, 1904. február, 20. p.

⁴² Pl. a *Budapesti Hírlap* szerint az unitárius templomban „gazdag és tartalmas műsor” volt, „szép számú közönség” előtt. *Budapesti Hírlap*, 1903. december 6., 17. p. A *Budapesti Napló* úgy vélte, hogy „nemes, lelkesítő és szép dolog”-ra került sor a Koháry utcában, *Budapesti Napló*, 1903. december 8., 1. p. A *Nagyvárad* *Napló* szerint „[Kecskeméti Lipót] magas színvonalon álló bölcselkedő eszmefejtetései a keresztény hallgatóság előtt általános sikert aratott. A tudós főrabbit melegen ünnepelte a budapesti előkelő közönség.” *Nagyvárad* *Napló*, 1903. december 6., 6. p. A *Szabadság* úgy tudta, hogy „ritka, nagy siker” volt, *Szabadság*, 1903. december 8., 4. p. A nagyvárad

ból, aki tudományos alapon felépített beszédet akart mondani, apostol lett, aki türelmet prédikál és bőven virágzó magvat hint el az emberiség szívébe. [...] Kecskeméti Lipót reformátor, aki ott áll azon a polcon, ahol a vallások megtisztítói. Az ő működése konvencionális gyűlölködéstől, átöröklött hibábaeséstől akarta megtisztítani az emberi elmét." A szerző egyúttal az egyesület tevékenységét is méltatta, szerinte „a liberális hittürelem fejlesztése” érdekében fejt ki „nagyszabású, úttörő munká”-t.⁴³ Már a fentiekből is látható, hogy a hosszabb kommentárok szerzői általában instrumentalizálták a történeteket, vagyis felhasználták az esetet valamely magvasnak tekintett mondanivaló, üzenet közvetítésére. Elsősorban a vallási türelemre, a párbeszédre, a közeledésre való nyitottság szép példájaként tekintettek a történetekre, és a szigorú felekezeti gondolkodás, a konvenciók, az elzárkózás bírálatára használták fel a templomi felolvasásról szóló tudósítást. Így tett Ady Endre is a *Budapesti Napló*ban, aki az egyesület és a rendkívüli „spektákulum”-ot magasztalva kritizálta korát, főként azt, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kizárta soraiból az unitáriusokat.⁴⁴ A *Borsszem Jankó* kommentátora is az önző, kapzsi világot, a konzervatív körök bigott hajthatatlanságát oponáló „magasztos epizód”-ként gondolt a történetekre: „Mert kétségtelen, hogy megbotránkozással olvasta e hírt Majláth György gf. erdélyi püspök úr ó méltósága és Reb Menachem Cziczeszbeiszter ó csodarabbisága. Vajha fusionálnának!”

Az unitárius szerzők reflexióikban értelemszerűen méltatták a történeteket. Az írások hangsúlyozták a budapesti egyesület kiemelkedő teljesítményét,⁴⁵ a történetek kivételességét, és túlzásnak ható állításokat is tartalmaztak. Perczelné Kozma Flóra úgy vélte, hogy „az égi kalendáriumban alighanem vörös betűkkel lesz e szombat feljegyezve”.⁴⁶ „Dr. Spinoza” szerint pedig Kecskeméti Lipót „merész kézzel vetett véget egy évezredes előítéletnek”.⁴⁷

⁴³ *Független Magyarország*, 1903. december 6., 7. p.

⁴⁴ *Budapesti Napló*, 1903. december 8., 1. p. Az unitáriusok kizárására vagy inkább elűzésére évekkel korábban került sor, hosszas vita után (1888–1889). Csiky Lajos debreceni református teológiai tanár már a társaság alakuló közgyűlése előtt feszegetni kezdte azt a kérdést, hogy van-e helyük az unitáriusoknak a létrehozandó szervezetben; a debreceniek nyíltan tiltakoztak az unitárius részvétel ellen. Az alakuló közgyűlésen nem zárták ugyan ki őket, de a későbbiekben nem lehettek tagjai a tisztikarnak és a választmányának. Az unitáriusokkal szembeni kitartó hangulatkeltés nyomán az 1889. évi Főtanács a társaságból való kilépés mellett foglalt állást. L.: *Keresztény Magvető*, 1888. január–február, 53–60. p., 1888. március–április, 131–145. p., 1888. május–június, 200–214. p., 1888. július–augusztus, 294. p., 1889. március–április, 122–127. VÖ. KELEMEN Miklós: *Ferencz József unitárius püspök kora és munkássága*, <<http://www.unitarius.hu/tanulmányok/kelemen-ferenczjozsef.htm>> (letöltés: 2017. 09. 30.)

⁴⁵ *Unitárius Közlöny*, 1904. február, 20. p.

⁴⁶ *Unitárius Közlöny*, 1904. január, 8–9. p.

⁴⁷ *Unitárius Közlöny*, 1904. február, 20. p.

Boros György úgy értékelte, hogy ez volt az év három legfontosabb, nemzetközi (vallásos) eseményeinek egyike.⁴⁸ A meghívás utáni legközelebbi közgyűlésen, 1904. május 14-én Józan Miklós is elégedetten, derűsen nyilatkozott, és elsősorban azt tekintette sikernek, hogy a teltházas felolvasóüléseknek köszönhetően fokozott mértékben sikerült a nagyközönség figyelmét felhívni az unitárius egyház eszméire; illetve hogy szerinte a főváros szellemi életébe is sikerült ezáltal bejutni.⁴⁹ Boros György, mint az anyaintézmény titkára örömmel és elismeréssel méltatta a budapesti szervezet lelkesítő tevékenységét.⁵⁰

A templomi felolvasás szenzáció- vagy unikumjellegét nemcsak az unitárius sajtó emlegette ebben az időszakban. Kecskeméti Lipót Koháry utcai szereplése kétségtelenül rendkívülinek tekinthető abban az értelemben, hogy nem egy egyszerű udvariassági gesztusról vagy egy semleges helyszínen tartott ismeretterjesztő előadásról volt szó.⁵¹ Hanem arról, hogy rabbiként belépett egy keresztény szakrális térbe, ahol vallásos prédikációt tartott egy felolvasás keretében. Hiba lenne azonban előzmény nélkülinek tekinteni az esetet, a zsidóság és az unitáriuság között ugyanis már korábban is voltak érintkezések. A 18. század elején unitárius prédikátorok – a reformátusokhoz, a jezsuitákhoz hasonlóan – felvetették, tárgyalták a magyar-zsidó viszonyt

⁴⁸ „A XX-ik század harmadik esztendejének fehér lapjára a történelem műzsája fölírta, hogy a protestáns Anglia koronás királya meglátogatta a római pápát a Vatikánban, hogy Japántól Californiáig terjedő államokból 22 nemzet s 25 vallás képviselői Amsterdamban egy és ugyanazon teremben lelkesülve lelkesítették egymást a vallás nagy kérdései fölött elmélkedve, s hogy Magyarországon egy zsidó rabbi unitárius templomban tartott fölolvastatást a héber prófétákról.” *A zsidók és unitárusok érintkezései Észak-Amerikában*, A kolozsvári izraelita olvasó-társaság 1904. január 23-án tartott ülésén felolvasta Dr. BOROS György, Gámán Nyomda, Kolozsvár, 1904, 3. p.

⁴⁹ *A Budapesti Dávid Ferencz-Egylet III. Évkönyve 1903–1904*, 86–88. p.

⁵⁰ „[...] nem szabad említés nélkül hagynom egy kiváló nagy eredményét D. F. Egyletünknek, a Budapesti D. F. Egyletet, a mely nemcsak azért mienk, mivel egy nevet viselünk, hanem azért is, mivel páratlanul buzgó és lelkes vezetői lobogónkat a fővárosban oly magasan lengetik s olyan dicsőséggel, hogy ránk is jótékonyan hatnak, lelkesítenek, magukkal ragadnak, miért mi az idősebb testvér minden előzékenységével és szeretetével kívánunk viszontszolgálatot teljesíteni.” *Unitárius Közlöny*, 1904. december, 207. p.

⁵¹ Udvariassági gesztusokra számos példa van az időszakból. Pl. Ferencz József püspök jelen volt a kolozsvári református teológiai akadémia ünnepélyes alapkövetésénél, Gratz Mór lutheránus lelkész és Eisler Mátyás rabbi mellett, *Budapesti Hírlap*, 1894. november 5., 4. p.; Herczog Manó kaposvári főrabbi tisztelgő látogatást tett a Kaposvárra érkező református püspöknél, *Dunántúli Protestáns Lap*, 1898. július 24., 485. p.; A kecskeméti rabbi is üdvözölte a városba érkező református püspököt, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1891. június 7., 740. p.; Józan Miklós 1927-ben a Pápai Református Nőegylet ülésén tartott előadást „A mennyei polgárság”-ról, *Dunántúli Protestáns Lap*, 1927. március 27., 52. p. stb.

a történeti párhuzamok kontextusában.⁵² Élő kapcsolatok is kialakultak, a magyar zsidóság több kiemelkedő tagja a kolozsvári unitárius kollégiumban folytatott tanulmányokat.⁵³ 1893-ban pedig egy olyan esemény zajlott le Kolozsváron, mely igencsak emlékeztet az 1903. évi Koháry utcai felolvasásra.

1893. december 17-én ugyanis Eisler Mátyás kolozsvári neológus rabbi – aki Kecskeméttel egy időben járt a Rabbiképzőbe, szintén tanult Berlinben, és közel ugyanakkor lett rabbi Kolozsváron, mint Kecskeméti Nagyváradon⁵⁴ – a kolozsvári DFE szervezésében felolvasást tartott az unitárius főiskola dísztermében. Beszédének tartalma a nagyváradi rabbi mondanivalóját tükrözi vissza. Eisler ugyanis a Talmudból vett szemelvényekkel, példákkal illusztrálta, hogy a zsidó és a keresztény erkölcsstan „majdnem egyenközű párhuzamban állanak”. Illetve olyan zsidó írók munkáiból citált, akik századokkal korábban a keresztényekkel való egyetértésre, a keresztények támogatására buzdították zsidó híveiket. Továbbá az is elhangzott, hogy a zsidó vallás a szereteten alapszik, és Istennek mindenki egyformán a gyereke. Az ülést Brassai Sámuel „moderálta”, állítólag szép számú közönség előtt.⁵⁵ A kapcsolatépítés azonban nem volt egyoldalú, ugyanis a kolozsvári neológia viszonzta a meghívást, és 1904. január 23-án Boros György is felolvasást tarthatott a kolozsvári izraelita olvasótársaság ülésén. A felolvasás megrendezésének körülményeit jelen esetben is homály fedti, de az *Unitárius Közlöny* egyik beszámolója arra utal, hogy a felolvasás tárgyát (amerikai zsidó-unitárius kapcsolatok) a kolozsvári izraelita olvasótársaság vezetősége jelölte meg.⁵⁶ Boros előadásában szintén a közös pontokat kereste, párhuzamot vont a „modern keresztény” (unitárius) és a „modern zsidó” gondolkodás között, és a két közösség közti szoros kapcsolatokat mutatta be.⁵⁷ A zsidó-unitárius

⁵² RESTÁS Attila: Két bölöni unitárius kéziratot prédikációskötet tanulságai. Zsidó-magyar sorspárhuzam, szövegátvétel, kritikátörténet, In: JANKOVICS József – JANKOVITS László – SZILÁGYI Emőke Rita – ZÁSKALICZKY Márton (szerk.): *Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, Reciti Kiadó, Budapest, 2015, 173–188. p.; LOVAS Borbála: Erkölcs és identitás: pogányság és kiválasztottság Enyedi György prédikációiban, In: ÁCS Pál – SZÉKELY Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, Balassi Kiadó, Budapest, 2012, 299–300. p.

⁵³ PÁL János: A zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában (1940–1944), In: „*Ember az embertelenségben*” – Szent-Iványi Sándor a vész-korszakban: konferenciakötet, M. Unitárius Egyh. Mo. Egyházkerület kiadása, Budapest, 2015, 86. p.

⁵⁴ FRIEDMANN: *i.m.*, 128. p.

⁵⁵ *Kolozsvár*, 1893. december 19., 4. p.; *Erdélyi Híradó*, 1893. december 18., 4. p.

⁵⁶ *Unitárius Közlöny*, 1904. április, 74. p.

⁵⁷ *Unitárius Közlöny*, 1904. február, 37. p. Boros György szabadelvű amerikai rabbiknak a párbeszédhez, az unitáriusokhoz való viszonyát, és főként Charles Fleischer bostoni rabbi álláspontját mutatta be. Fleischer egyenesen unióról beszélt, és amellet érvelt, hogy a felekezeti identitások gyengülését és az egyesülést az erőfeszítések és a háttérben zajló folyamatok, az „állandó működésben lévő” „erők”, „befolyások”

nexusnak egyéb példái is akadtak a későbbiekben, az *Unitárius Közlöny* hasábjain Perczelné Kozma Flóra Venetianer Lajos 1904-ben publikált munkáját (*A zsidóság eszméi és tanai*) vette védelmébe.⁵⁸

Nem világos, hogy a zsidóság iránti rokonszenv és a neológiával való érintkezésnek az igénye mennyire hatotta át az egyházszerkezetet, mennyire jellemezte az unitárius lelkészeket és a híveket. Forrásaink leginkább arra vonatkozóan vannak, hogy a század eleji egyházvezetés néhány meghatározó tagja fontosnak tartotta a párbeszéd kialakítását az arra nyitott rabbikkal. Ebbe a körbe tartoztak a DFE kulcsfigurái: Ürmössy Miklós vagy a párbeszéd iránt látható módon elkötelezett, a nemzetközi ökumenikus mozgalomhoz is kapcsolódó Boros György. Perczelné Kozma Flóra úgy vélte, hogy Boros a zsidó-keresztény barátság érdekében „gyönyörű missziót” vállalt magára, és ő tette lehetővé, hogy Kolozsváron a „legtestvériesebb viszonyban” legyen az egyház „a zsidóság liberális részével”. A zsidók iránti szimpátiáját saját bevallása szerint azonban nemcsak Boros Györgynek, hanem Ferencz József erdélyi püspök és Derzsi Károly budapesti lelkész hatásának is köszönhetette: „ezen vezetőimtől mindig azt hallottam, azt tanultam, hogy a zsidó vallás külsőségei és ceremóniái dacára alapjában véve mint tiszta, egy Istent hirde-

fogják elősegíteni. Fontosnak tartotta a teológiai kérdésekben, a vallásos célokban és az erkölcsi eszmények tekintetében a megegyezést. Ha az unitáriusok „tiszta monotheisták” lesznek, akkor a zsidók számára Jézus megközelíthetőbbé válik. Boros az amerikai unitáriusok hetilapját, a *The Christian Registert* is idézte: „Egy izzadt ablakon két csepp szépen megindul egymás mellett paralel vonalakban. Nincsenek elég közel, hogy természetes vonzódásuknál fogva egyesülhessenek. De mihelyt egy parányi változás egyiket vagy mind a kettőt kitereli útjából és kellő közelségbe juttatja, azonnal érintkeznek és egyesülnek.” *A zsidók és unitáriusok érintkezései Észak-Amerikában. A kolozsvári izraelita olvasó-társaság 1904. január 23-án tartott ülésén felolvasta*: Dr. BOROS György, Gámán Kiadó, Kolozsvár, 1904. L. még: *Unitárius Közlöny*, 1901. március, 78–81. p. Boros György – tévesen – azt állította, hogy Amerikában a zsidó-keresztény közeledés mozgalmát Charles Fleischer bostoni rabbi (1893–1911) indította el. A Temple Adath Israel bostoni zsidó közösségben már Fleischer elődje, Solomon Schindler rabbi (1874–1893) is eltért az ortodox tradícióktól. Ennek részeként a rabbi kapcsolatot keresett helyi unitárius lelkészekkel, nem izraelita hívekkel, támogatta a zsidók és a liberális keresztények házasságát, vasárnapi gyakorlatokat tartott, és a társadalmi, vallási megosztottságot meghaladó modern társadalom vízióját fogalmazta meg. Vö. BALTZELL, Edward Digby: *Judgment and Sensibility: Religion and Stratification*, Transactions Publishers, New Brunswick (NJ), 1994, 253–255. p.

⁵⁸ Venetianernek azt az állítását véleményezte, hogy a zsidóság előbb ismerte fel az igazságot, és hogy a kereszténységnek tulajdonított ideálok alapvetően zsidó eszmények. Kommentárjában nem a keresztényeknek szánt sértésként értelmezte a leírtakat, hanem a keresztények és a zsidók közti kapcsolódásra, a kontinuitás tételére irányította rá a figyelmet. A zsidóság azonban elsősorban az unitarizmusához kapcsolódik, „a modern zsidó”-nak, Venetianernek a művét ugyanis a „modern keresztény” Jenkin Lloyd Jones amerikai unitárius lelkész (1843–1918) alkotásának folytatásaként interpretálta. *Unitárius Közlöny*, 1906. április, 52. p.

tő, humánus és józan vallás, nagy ő s nemes szerepet játszik a világ vallásainak történelmében.”⁵⁹ Az unitárius egyházvezetésnek a zsidósággal szemben tanúsított toleráns magatartása sajnálatos módon nem volt kontinuu s: az 1930-as években törés keletkezett a pozitív viszonyban.⁶⁰

A katolikus és protestáns sajtóban szinte alig reagáltak a történetekre. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*ból is csak a legalapvetőbbeket tudhatta meg az olvasó a „szép ünnepély”-ről.⁶¹ Annál érdekesebb a *Sárospataki Lapok* kommentárja, mely hónapokkal később látott napvilágot. Az írás azt a zavarodottságot és értetlenséget tükröz te, melyet az unitáriusok bizonyos lépései váltottak ki a protestáns egyházak egyes tagjaiból időről időre. A szerzőt nem Boros vagy Kecskeméti szereplése foglalkoztatta, hanem a jelenséget, „az egységesítő összejövetelek” természetét próbálta megérteni. A szerző bár leszögezte, hogy Boros György „hasznos és jó munkát” végzett, amikor zsidók számára ismeretterjesztő, gondolkodást ébresztő felolvasást tartott, bizalmatlansággal fordult az érintettek felé, és több vádat is megfogalmazott. Borost egyfelől „célzatos sággal” vádolta, amiatt hogy az amerikai izraelita rabbiknak a kereszténységről és Jézusról szóló, nagyon elismerő s meleg nyilatkozataiból kizárólag az unitarizmus s való vonzódást olvasott ki. Másfelől felvetette, hogy az „egységesítő összejövetelek” – úgy mint Boros Györgynek a kolozsvári zsidó olvasóegyletben való felolvasása, vagy Masznyik Endre pozsonyi evangélikus teológiai tanárnak és Kecskeméti Lipót „tudós rabbinusnak” a budapesti DFE-ben való szereplése – arra szolgáltak, hogy feltűnést keltsenek. Ráadásul a szereplők valamiféle árulást is elkövettek, hiszen megtagadták a felekezeti álláspontokat.⁶² Az *Unitárius Közlöny* reagált a cikkekre, melyben a szerző elutasította a vádakat, és azt hangsúlyozta, hogy a DFE-t jó szándék vezeti, már húsz éve kísérletezik a különböző felekezetek összehozásával részben azon az úton járva, amin a Protestáns Egylet is járt „virágkorában”.⁶³ A protestáns felekezetek már korábban kiszúrták a DFE-ben zajló folyamatokat.⁶⁴ Ettől függetlenül a budapesti egyházközségnek természetesen voltak kapcsolatai az evangélikus és a református egyházzal,⁶⁵ nyitottabb képviselőik a DFE felolvasásaira is eljutottak.

⁵⁹ *Unitárius Közlöny*, 1906. április, 51–52. p.

⁶⁰ PÁL János: Zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájának tükrében (1940–1944), I–II., *Keresztény Magvető*, 2009/3–4., 381–420., 531–560. p.

⁶¹ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1903. december 13., 796. p.

⁶² *Sárospataki Lapok*, 1904. március 14.

⁶³ *Unitárius Közlöny*, 1904. április, 74–75. p.

⁶⁴ Balogh Ferenc debreceni református hittantanár „különös tünemény”-nek nevezte, hogy Grátz Mór evangélikus lelkész felolvasást tartott a DFE-nél, és ennek okait, céljait firtatta, az érintettektől válaszokat várt. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1891. június 21., 796. p.

⁶⁵ Az Erdélyből érkezett unitárius lelkészek a budapesti egyházközség megalakulása és a helyi unitárius templom átadása előtt a református és az evangélikus egyház épü-

Az izraelita sajtó sem mutatott túl nagy hajlandóságot a történetek véleményezésére, annak ellenére, hogy egyes kommentárok azt sejtették, hogy zsidó berkekben többféle álláspont is létezhetett ebben az időszakban. Ady Endre úgy tudta, hogy „ezekért az igékért néhány rabbi-társa már-már máglyára vitte a főtisztelendő úr lelkét, miként lelkestül-testestül máglyára hurcolták annak idején a nemes Villanovanus mestert, a De trinitatis erroribus szent macacsságú mesterét, ama néhai való tudós Servét Mihályt”.⁶⁶ Más viszont arról tájékoztatta olvasóit, hogy „A modern zsidóság képviselői leplezetlenül fejezik ki elismerésüket és tetszésüket az úttörő rabbinak”.⁶⁷ Az izraelita sajtóban azonban alig találunk pár visszafogott híradást. A *Magyar Zsidó Szemle* csak annyit írt röviden, hogy Kecskeméti Lipót „magvas felolvasást tartott”, mely „a nagyszámú művelt, előkelő közönségre nagy hatást tett”.⁶⁸ Az *Egyenlőség* nem kommentálta utólag a felolvasást, ellenben még novemberben beharangozta azt: „Rabbijaink nem panaszolhatják, hogy meg nem becsülik őket. A felekezet körén kívül is szívesen látják őket tudományos munkában. Erre vall az, hogy a jövő héten két rabbi fog nem zsidó társaságban felolvasni. A budapesti Dávid Ferencz-Egyletnek a Koháry-utczai unitárius templomában december 5-én este 6 órakor érdekes felolvasó ülése lesz. Kecskeméti Lipót dr., a nagyváradi haladó hitközség főabbija fogja ott fölolvasni »A próféta nagy korszaka« című értekezését. A másik felolvasó Schweiger Lázár dr. az egriek újonnan választott rabbija lesz, aki a Magyar Filozófiai társaságnak a tud. akadémiában tartandó f. hó 29-iki közgyűlésén »A nagy szám törvénye« c. filozófiai művéből »a statisztika mint logikai módszer« című részt fogja bemutatni.”⁶⁹ A szerző tehát párhuzamba állította Kecskeméti felolvasását és Schweiger tudományos előadását, és kerülte azt az értelmezést, hogy az unitárius templomban vallásos felolvasásról, vallásközi eszmecseréről van/lesz szó. A rabbi fellépését átlagos tudományos-ismeretterjesztő szereplésként kívánta interpretálni.

leteiben tartották meg a szélesebb nyilvánosságnak szánt, és nemcsak unitáriusok által látogatott istentiszteleteiket. Ferencz József püspök a reformátusok Kálvin téri épületében és az evangélikus egyház Deák téri gimnáziumának termében is prédikált (1869, 1876), utóbbiban többször is sor került unitárius istentiszteletre. Ferencz József püspök később úgy emlékezett vissza, hogy Török Pál református püspök szívélyesen fogadta unitárius „kollégáját”, és nemcsak termet, de az úrvacsorához kapcsolódó kellékeket is biztosított, az éneklést pedig a református főiskolai ifjúság végezte. Az evangélikusok által többször is átadott termet bérelték. SZANISZLÓ: *i.m.*, 11. és 23–24. p.; FERENCZ JÓZSEF: *Unitárius kis tükör, vagyis az unitárius egyház története, hitelvei, egyház-alkotmánya és szertartásai*, 123–124. p.

⁶⁶ *Budapesti Napló*, 1903. november 8., 1. p.

⁶⁷ *Unitárius Közlöny*, 1904. február, 20. p.

⁶⁸ *Magyar Zsidó Szemle*, 1904, 113. p.

⁶⁹ *Egyenlőség*, 1903. november 29., 10. p.

Hogy értsük az *Egyenlőség* visszafogottságát, érdemes felidézni az előzményeket. Kecskeméti Lipót szemlélete, merész biblia- és tradíciókritikája a neológia köreiben is bírálóvá váltott ki. A nyilvánosságban elsősorban az *Egyenlőség* szerkesztője (Szabolcsi Miksa) intézett ellene időről időre támadásokat. Kecskeméti már 1888-ban kritizálta, de ez nehezen kapcsolható a későbbi polémiákhoz. 1888-ban ugyanis Kecskeméti a rabbiképző növendékeként szép számú közönség előtt magyar hitszónoklatot tartott a Dohány utcai nagytemplomban, és Szabolcsi bár elismerte, hogy „Ritka szép magyarság, költői lendület, gyönyörű nyelvezet, pompás előadás, szép gesztus, kitűnő, hajlékony orgánus és – ami korántsem a legcsekélyebb, megnyerő, szép férfias alak dr. Kecskeméti tulajdonai”, szónoklata nem felelt meg a szerkesztő elvárásainak.⁷⁰ A Teológiai Egyletben tartott előadása sem vívta ki kritikától mentes elismerését, ugyan leszögezte, hogy „ritka szép nyelvezettel, költői lendülettel” fejtette ki álláspontját, de bírálta a témaválasztás és a kifejtés szerinte elitista jellegét.⁷¹

Szabolcsi leghevesebben egyik bibliakritikus kézírata, *Az izraelita vallás története* miatt támadta Kecskeméti. A kézirat publikálásához az 1890-es évek közepén az IMIT támogatását kérte a rabbi, de valamiért nem járt sikerrel.⁷² 1899-ben újból kísérletet tett erre, és a számára kedvező végkimenetel egy ideig nem is tűnt lehetetlennek.⁷³ Szabolcsi Miksa azonban támadást indított a rabbi ellen az *Egyenlőség* hasábjain, és egyenesen bibliatagadással, a tradíció megcsúfolásával vádolta meg Kecskeméti.⁷⁴ Annak a véleményének is hangot adott, hogy Kecskemétinek le kellene mondania papi állásáról.⁷⁵ Kecskeméti helyzete nem volt túl rózsás, mert a modern zsidó tudomány fel-

⁷⁰ Szerinte ugyanis nélkülözötte az eszmét, a felvillanyozó versmagyarázatot, az egységes fonalat is: több úton indult el, de az utak nem találkoztak, s a hallgató nem tudta meg, mi a beszéd vezéreszméje, „hallgatói üresen mentek ki a templomból”; Bloch Mózes, Kaufman Dávid vagy Bacher Vilmos (a szemináriumi tanárok) prédikációi nem szolgálták számára mintául. *Egyenlőség*, 1888. július 29., 8. p.

⁷¹ Szerinte túl elvont és tudományos tárgyat választott, ennél fogva untatta közönségét, és célját (ismeretterjesztés) nem érthette el. *Egyenlőség*, 1889. február 17., 15. p.

⁷² „A társulat igazgatósága örömmel fogadta ez ajánlatot, mert a beérkezett kitűnő munkarészek és tervezet a bekívánt illetékes bíráló szerint nagybecsű munkának ígérkezik”, *Magyar Zsidó Szemle*, 1895, 477. p. A szerző visszavonta a kérelmét, *Magyar Zsidó Szemle*, 1896, 243. p.

⁷³ Az IMIT igazgatóságának öt tagja a munkát a társaság figyelmébe ajánlotta, *Egyenlőség*, 1899. április 30., 3. p.

⁷⁴ „[...] a Szentírást és a tradíciót, a hitet és a kegyeletet valósággal megrugdalja. [...] a biblia autenticitásának tagadásában túltett minden eddigi bibliatagadón”, *Egyenlőség*, 1899. április 3. p. „Foszlányokra szaggatja a hitet és a kegyeletet, mi a szent könyvekhez fűződik”; „Hát a hazafiság, hát a modernség össze egyeztethetetlen a bibliatisztelettel és azzal a felfogással, hogy a pap, kinek föladata a hit kérdése, ne álljon be hitrombolónak?” *Egyenlőség*, 1899. május 21., 7. p.

⁷⁵ *Egyenlőség*, 1899. május 28., 5. p.

legvárának számító Rabbiképző két tekintélyes tanára állítólag vele szemben foglalt állást,⁷⁶ és a haladó zsidóság szellemiségének jegyében működő IMIT is visszavonulót fújhatott, mert Kecskeméti végül ismét visszavonta a kéziratot.⁷⁷ Kecskeméti neológ körökben is vitatott gondolkodása, magatartása azonban nem tekinthető egyedülállónak, viszont ő más utat választott, mint a határokat szintén feszegető Kolbach Bertalan vagy Elzász Bernát.⁷⁸ Velük ellentétben nem hagyta el a pályát és nem vállalt külföldön rabbi állást, hanem – Biró Tamás szerint – harmadik lehetőségként kompromisszumot kötött. Hogy továbbra is neológ rabbiként tevékenykedhessen, jó időre lemondott kéziratának publikálásáról, óvatosabban fogalmazott a későbbiekben, és nem foglalkozott szisztematikus teológiával.⁷⁹

Azonban – ahogy az a Koháry utcai fellépéséből is látható – ez nem volt egyenértékű a teljes, önfeladó megalkuvással. Kecskeméti ugyanis nem mondott le teljesen a merész megnyilatkozásokról és az aktív szereplésről, hanem a világi és vallásos tudományokban egyaránt jártas, ambiciózus tudós doktor-rabbikra jellemző magabiztossággal felvértezve,⁸⁰ folytatta munkáját. 1903-ban rendhagyó módon elfogadta a budapesti DFE meghívását, és még decemberben visszatért Budapestre, hogy a pesti izraelita hitközség székházában a hitoktatási tanterv modernizációjáért kardoskodjon – annak érdekében, hogy az oktatásban nagyobb figyelmet szenteljenek a próféták korának.⁸¹ Az óbudai rabbi, Adler Illés ellenvetésében arra hivatkozott, hogy ugyan „dicsók a próféták”, de a hagyomány mást diktál.⁸² Végül kompromisszumos megoldás született. Az IMIT évkönyveiben továbbra is publikált írásokat. Nincs annak jele, hogy az *Egyenlőség* a kézirat visszavonása után éles támadásokat intézett volna a rabbi ellen. A Koháry utcai szereplés rész-

⁷⁶ Állítólag Bloch Mózes és Kaufmann Dávid is kritikával illette Kecskeméti Lipótot: *Egyenlőség*, 1899. május 14., 5–6. p.; *Egyenlőség*, 1899. május 28., 5. p.

⁷⁷ *Egyenlőség*, 1899. május 21., 6. p.

⁷⁸ Elzász Bernát a Szabolcsi Miksával folytatott vitájában így foglalt állást a *Magyar Zsidó Szemlében*: „A papnak nem az a feladata, hogy a tudományos felvilágosodottság terjesztését megakassza, hanem az a kötelessége, hogy a felvilágosodás bajnokainak első soraiiban küzdjön, mert nem csak a hit, hanem az igazság öre és hirdetője kell, hogy legyen. Szent vallásunk soha nem követelte híveitől a vak hitet. Jelszava: »Keresd és kutasd az igazságot«, és így első sorban a zsidó rabbi kötelessége, hogy a tudomány eredményeivel számot vessen, mert csak így válhatik a hite meggyőződésévé.” Idézi BIRÓ: *i.m.*, 234. p.

⁷⁹ *Uo.*, 234–243. p., 251. p.

⁸⁰ FROJIMOVICS Kinga: A „doktor rabbik” nagy nemzedéke Magyarországon: a neológ identitás kialakítása a történetíráson keresztül, In: ZSENGELLÉR József (szerk.): *Széfer József. A tanítványok tanulmánykötete a tanítómester (Rabbi), Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére*, 80. születésnapja alkalmából, OPEN-ART, Budapest, 2002, 221–239. p.

⁸¹ *Magyar Zsidó Szemle*, 1904, 107–111. p.

⁸² *Egyenlőség*, 1904. január 3., 2. p.

leteinek diszkrét elhallgatása talán annak tudható be, hogy nem akarták a vállalt kompromisszumot kockáztatni, és Kecskeméti védekező pozícióban kiszámíthatatlan válaszreakcióra készíteni. Bíró Tamás szerint a szokásosnál is „haladóbb” rabbik vonzalma a bibliakritikához inkább tolerált, mintsem tipikus jelenség volt neológ körökben.⁸³ Mindazonáltal Kecskeméti számos szimpatizánsa lehetett a neológián belül (is). A *Magyar Zsidó Szemle* is támogatta néhány esetben: irodalmi vállalata publikálta fordításait (1887), egy korábbi vita kapcsán pedig leközölte az *Egyenlőség* szerkesztőjének írott válaszát.⁸⁴ És teret engedett az őt illető dicsérő szavaknak is, amiket egy recenzens fogalmazott meg az IMIT 1904. évkönyvének tárgyalásakor. Schwartz Gábor így látta: „úgy vagyunk a biblia-kritikával is, nem merünk állást foglalni, de lopva beszélünk a névtelen prófétáról, makkabeus-zsoltárokról stb. Azért elismeréssel adózunk dr. Kecskeméti Lipótnak, aki bele mer nyúlni e darázs-fészekbe és a monoteizmus fejlődését jelöli ki a próf. korszakban, az idén is annak egy nevezetes jelenségét mutatva be az »anavim« néprétegben, amely elismeréssel nem fogadjuk el minden állításait és kutatásának eredményeit, amelyekbe fantáziája nagyon belejátszik. De igaz ami igaz, az ökröt megfogja szarvainál.”⁸⁵

A Koháry utcai templom
(Forrás: <http://reformacio.mnl.gov.hu/>)

⁸³ BÍRÓ: *i.m.*, 238. p., 241. p.

⁸⁴ *Magyar Zsidó Szemle*, 1885, 458–459. p.

⁸⁵ *Magyar Zsidó Szemle*, 1904, 172–173. p.

Összegzés

1903. december 5-én a budapesti DFE meghívására Kecskeméti Lipót nagyváradi rabbi „zsidóvallási fölolvast” tartott a fővárosi unitárius templomban. A meghívás számos körülmény egybeesésének volt köszönhető. Többek között meghatározó volt az unitáriusok ismert nyitottsága, a komplex dogmarendszer hiánya, a szentháromságtan tagadása, továbbá az egyház viszonylagos elszigeteltsége, és az a szándék, hogy az unitarizmust szélesebb körben ismertté és népszerűvé tegyék. A meghívásban szerepet játszhatott az a felismerés is, hogy a modernitás nemcsak haladással jár együtt, de a vallásosság pozícióinak meggyengülésével is. Ebben a helyzetben a budapestiek sürgetőnek érezhették a vallás aktualizálásának, a korszerű vallásosság terjesztésének feladatát, ehhez pedig az erők koncentrálását, „partnerek” keresését más felekezetek, vallások nyitottabb képviselői körében. A budapesti egylet hajlandósága a felekezet- és vallásközi párbeszédre, a zsidóság, a neológia felé való odafordulása nem tekinthető rendhagyónak, a központnak hasonló elképzelései, gyakorlatai voltak. Bár az esetet egyesek kivételesként interpretálták, korábbról is van példa unitárius–zsidó kapcsolatra, izraeliták unitárius környezetben való szereplésére (pl. 1893-ban, Eisler Mátyás kolozsvári neológ rabbi a kolozsvári DFE meghívására felolvasást tartott). *A prófétaság nagy korszaka* című felolvasásában Kecskeméti Lipót a különböző felekezetekhez, vallásokhoz tartozó hívek egységét hangsúlyozta, és az összetartozást, egyúttal a korszerű vallásosságot megalapozó elemekre („Egyisten”, moralitás) is ráirányította a figyelmet. Józan Miklós lelkész és Ürmössy Miklós egyleti elnök megnyilatkozásai lényegében a rabbival való egyetértést fejezték ki. A szertartásosságot, a dogmatizmust kritizáló, az egyetemes mono-teizmust és az erkölcsösség prioritását támogató izraeli próféták a modern vallásos ember előképei Kecskeméti felolvasásában. A rabbi jelenléte az unitárius templomban különböző viszonyulásokat és interpretációkat váltott ki a nyilvánosságban, ezen belül a nem unitárius egyházi sajtóra volt jellemző a visszafogottság, az elhallgatás vagy a bizalmatlanság. Az eset a modernitás „szorításában” létező felekezetek, vallások tradicionális határokon átívelő század eleji kapcsolataiba, az egykorú zsidó és unitárius egyházon belüli viszonyokba enged betekintést.

*

Kecskeméti Lipót 1905-ben aspirált a Dohány utcai két rabbi állás egyikére, a szabályoknak megfelelően és vetélytársaihoz (Fischer Gyula prágai rabbi, Pollák Miksa soproni rabbi, Handler Simon lugosi rabbi) hasonlóan próbaszónoklatot is tartott. A hitköztség képviselőtestületének közgyűlésén lezajlott szavazás azonban nem kedvezett neki, és 45 szavazattal alulmaradt

Handlerrel és Fischerrel szemben.⁸⁶ Nem tudjuk, hogy az unitáriusoknál tett rendhagyó látogatása hozzájárult-e ehhez a kudarchoz, egy jóval későbbi kiadvány mindenestre úgy tudta, hogy összefüggés volt a kettő között.⁸⁷

⁸⁶ *Egyenlőség*, 1905. június 4., 9. p., 1905. június 18., 7. p., 1905. június 25., 9-10. p., 1905. július 9., 9-10. p., 1905. július 16., 3-5. p.

⁸⁷ SCHÖN: *i.m.*, 84. p., 100. p.